

Demokracie jako tyranie většiny? [1992]

De Tocquevillova kniha o „demokracii v Americe“ je založena na osobním setkání a zkušenostech konzervativně orientovaného evropského liberála s americkou demokracií. Cenné je jistě samo jeho vidění fenoménu, ale neméně cenný je způsob, jakým je viděné komentováno a kriticky posuzováno. V obojím se ukazují významné rysy de Tocquevillova zvláštního pojetí demokracie, které se sice v mnoha bodech liší od popisované, komentované a posuzované skutečnosti, které však nevychází jenom z kritické distance, ale zároveň z pochopení politických a sociálních vývojových trendů, jež je třeba vzít na vědomí, a přesto nebo spíše právě proto na nich ještě dále pracovat. V krátkosti se nemohu leč dotknout některých aspektů tohoto pojetí, které se mi zdají být vysoce aktuální pro demokracii dnešní a zejména pro obnovovanou demokracii v naší zemi. Přidržím se přitom poměrně úzkého, ale pro demokracii základně důležitého problému významu většiny v demokratických systémech. Nakonec poukážu na jistou paralelu, jakou lze najít v českém myšlení u Emanuela Rádlu.

De Tocqueville vychází z naprosté spjatosti demokracie s vládou většiny; formuluje tuto tezi dokonce tak krajním způsobem, že jeho výchozí konstatování musíme považovat spíše za záležitost rétoriky. Podle něho náleží k samotné podstatě demokratických zřízení, že v nich je vláda většiny „absolutní“. V této podobě ovšem teze o absolutní suverenitě většiny ve všech demokraciích neobstojí, nemá-li být chápána jako útok proti demokracii (a tak ani není míněna), nýbrž jako věcný pokus o postižení jejich skutečných vlastností. Že jde o přehnanou rétoriku, naznačuje autor sám, když jakoby o témž mluví o „přirozené síle většiny“, kterou se americké ústavy ve své většině pokoušejí ještě uměle zvýšit. To, co je „od přírody“ absolutní, nelze „uměle“ zvyšovat: absolutní se nemůže stát ještě absolutnějším. Stejným směrem ukazuje ostatně i další poznámka de Tocquevillova, že řada okolností se zdá v Americe nasvědčovat tomu, že moc většiny se stává nejen převládající, nýbrž nepřekonatelnou. Absolutní vláda většiny ovšem je nepřekonatelná; je-li moc většiny pouze převládající, je rezistence možná.

Tak se nám ještě přede všemi dalšími problémy klade otázka, v čem může spočívat legitimita odporu proti demokratické většině a jak je možno onu nadvládu většiny nejen vnitřně, ale i navenek efektivně překonávat. Sám de Tocqueville o tom mluví především ve dvojitým smyslu. Především je tu hledisko prakticky politické. Respekt a úcta k právu většiny má jisté hranice, spočívající v tom, že vedle většiny tu je menšina, resp. jsou tu menšiny, a to nejenom jako daná skutečnost, ale jako něco proměnlivého, tedy např. také vznikajícího a někdy dokonce rostoucího a sílícího. Většina si může svou přirozenou nadvládu ještě upevňovat jednak zákony, jednak užitím síly. Užití síly má ovšem také své meze všude tam, kde potlačovaná menšina není docela malá až zanedbatelná nebo kde většiny je třeba dosahovat ve společnosti rozdělené na více stran (a to je přece pro demokracii charakteristické; de Tocqueville mluví např. o situaci, kdy je národ rozdělen podle několika velkých, ale nesmiřitelných zájmů). O zákonech, kterými chce většina ještě zvyšovat už tak velkou moc, budeme mluvit později.

Potom tu máme hledisko týkající se integrity osobního nebo skupinového zaměření. Čteme o tom: „Existuje stav společnosti, kdy příslušníci menšiny nemohou doufat, že by na sebe strhli většinu, protože by k tomu bylo nutné vzdát se samého cíle boje, který proti ní vedou.“ De

Tocqueville uvádí příklad aristokratů, kteří se z principu nemohou stát většinou a zachovat si své výsady, a nemohou upustit od svých výsad, nemají-li přestat být aristokraty. Mohli bychom však uvádět i příklady ještě vhodnější. V jejich většině však jde nejen o integritu nějakého postoje, nýbrž o samy principy, o ideje, o přesvědčení, o víru atd. Menšiny – až na některé výjimky – je třeba nechat žít; obrovská moc většiny nesmí zajít tak daleko, že by na své cestě drtila ty, kteří k většině nenáleží. To by totiž podle de Tocquevilla bylo „pro budoucnost neblahé a nebezpečné“: „Bude-li někdy v Americe ztracena svoboda, bude třeba považovat za viníka všemocnost většiny, která přivede menšiny k zoufalství a donutí je, aby sáhly k násilí. Uvidíme tedy anarchii, ale ta přijde jako následek despotismu.“

Nejdůležitější však nejsou tyto ohledy praktické a takticky či strategicky politické. Jde totiž zejména o zmíněné principy, ideje atd. Tam je i ta největší většina u konce své legitimacy, chtějí menšiny kulturně, myšlenkově, duchovně k něčemu donucovat. De Tocqueville se vyjadřuje tak, že on sám považuje zásadu, že většina má právo na všechno, za bezbožnou a odporou. Jeho argumentace je v tomto bodě, jak uvidíme, bohužel poněkud problematická, nedůsledná a přímo vadná. Polehčující okolností tu ovšem je, že tuto závadnost sdílí s obecným postojem moderního člověka, že tedy v tomto bodě náš autor zůstává dítětem své doby. Jeho myšlenka je jinak založena a jinak vyložena a uplatněna. De Tocqueville vychází z toho, že podobně jako jednotlivec nadaný velkou mocí může svého postavení a své moci zneužít k nespravedlivým cílům, může zneužít své velké moci také většina. Táže se: „Změnili snad lidé svou povahu tím, že se spojili? Stali se v nesnázích trpělivějšími tím, že se stali silnějšími? Pokud jde o mne, nemohu tomu věřit; a moc dělat všechno, kterou upírám jednomu ze svých bližních, nepřiznám nikdy jejich většímu množství.“

Zde se musíme tázat, jak lze rozhodnout, kdy jde o legitimní užití moci a kdy jde naopak o její zneužití. Přesněji a také ostřeji můžeme otázku formulovat následovně: co je kritériem zneužití moci ze strany většiny proti nějaké menšině? A za jakých podmínek je rezistence a odboj menšiny proti většině legitimní? Kdybychom demokracii a demokratičnost prostě ztotožnili se zásadou práva většiny na rozhodování ve všech záležitostech, neměla by naše otázka vůbec smysl, neboť by pak každý postup založený na rozhodnutí nebo souhlasu většiny byl eo ipso legitimní, a tedy ospravedlněný. Všichni ovšem víme, že taková otázka smysl má. Jestliže lze mít pochybnosti o jednotlivci, proč bychom nemohli mít stejné pochyby o mnoha jednotlivcích, kteří v daném společenství tvoří většinu? Ovšem je-li tomu tak, je z toho zapotřebí vyvodit důsledky pro samo pojetí demokracie. A právě v tom se mi zdá de Tocquevillovo řešení nedostačující.

Říká-li de Tocqueville, že většina nemá ve všem, ve všech směrech a ve všech záležitostech právo „na všechno“, na cokoli, a přesto vidí ve vůli většiny původ „všech mocí“, není to v rozporu, ale vede to k důležitému závěru, totiž že moc sama může být fakticky ustavena většinou, aniž by její konkrétní užití mohlo být již tímto způsobem ustavení legitimováno a ospravedlněno. Je přesvědčen, že práva každého národa mají jisté meze, tj. že jsou omezena. Suverenita národa není tedy absolutní a nemůže být poslední zárukou, posledním garantem ve všech případech. Sám uvádí jen jednu takovou mez, totiž spravedlnost: „Spravedlnost tvoří tedy mez práva každého národa.“ To je dobře katolické, ano obecně křesťanské, a odpovídá to biblické formulaci z knihy Přísloví (14,34), že „spravedlnost zvyšuje národ, ale hřích jest ku pohánění národům“ (Vulgata: *Iustitia elevat gentem; miseros autem facit populos peccatum.*) A skutečně právě to je rozhodujícím obsahem poselství již proroků a odtud proniká tato

myšlenka křesťanským zprostředkováním do evropské tradice: spravedlnost se děje tam, kde silný respektuje práva slabého nebo alespoň slabšího. Odtud také myšlenka, že zákony jsou tu především pro slabé, neboť silní si své zájmy už ohlírají, jak ji najdeme u Rádla. De Tocqueville zdůrazňuje mravní význam náboženství už pro sám vznik americké demokracie; to je však pohled sociálního psychologa a politického teoretika, nikoliv pohled filosofa. Právě filosoficky nechává otázku nedořešenu. To mu sice nemusíme vytýkat, neboť psal o něčem jiném. Ale nemůže být sporu o tom, že pro demokracii je to otázka důležitá, ba z filosofického hlediska otázka nejdůležitější.

V této souvislosti bych rád uvedl jedno místo z Masarykovy *Světové revoluce*, kde je oceněn Tocquevillův důraz na význam náboženství pro demokracii ve Spojených státech, ale kde jsou také hned vyvozovány jisté další konsekvence. „Mluvě o demokracii v Americe, uvedl jsem Tocquevilla, jak ve své knize o americké demokracii zdůrazňuje i pro přítomnost náboženský základ americké republiky a tím právě její základ mravní; právem – psaná ústava, parlament, byrokracie, policie, vojsko ani průmysl a obchod atd. nezabezpečují demokracie, a nezabezpečuje jí žádný stát, není-li mravní opravdovosti občanů a souhlasu aspoň v hlavních názorech na svět a život. V přeceňování státní organizace, hmotného a hospodářského základu státu a společnosti zapomíná se snadno na to, že vždy a všude společnost spočívala a spočívá také na ideách a ideálech, na mravnosti a názoru na svět. Proto se stát od počátku historického vývoje všude opíral o mravní autoritu církve, odsud právě vznik theokracie a její vývoj v demokracii.“

De Tocqueville na mnoha místech zdůrazňuje obrovský význam zákonů a dodržování zákonnosti pro správné fungování demokratického zřízení. Zároveň ovšem vidí, že „ze všech politických mocí se právě moc zákonodárná nejochotněji podřizuje většině“. „Američané si přáli, aby členové zákonodárných orgánů byli voleni lidem přímo a na velmi krátké období, aby tak byli nuceni podřizovat se nejen obecným názorům, ale i vrtkavým přáním svých voličů.“ Odtud pak pramení ona zvláštní legislativní nestálost, tj. mimořádná proměnlivost amerického zákonodárství. Konsekvence je zřejmá: v základech vši demokratické zákonodárné práce musí být formulovány určité zásady, které nesmí být měněny s každou změněnou situací a podle okolností a oportunité okamžiku. A to jsou ona „základní“ a „nezadatelná“, „nezcizitelná“ práva každého občana a každého člověka vůbec. Ale tak, jak byla a dodnes jsou formulována, jsou nejen neúplná, ale pomíjejí to nejpodstatnější. Aby tu mohla být provedena náprava, je ovšem třeba nově interpretovat povahu samotných základních lidských a občanských práv.

Vůbec nejzákladnějším lidským právem je právo na pravdu a na spravedlnost a k tomu náležící svoboda pravdu a spravedlnost všemi způsoby vyhledávat, vyhledávat a také prosazovat. Právě zde bych rád několika slovy připomněl pojetí Emanuela Rádla (1873–1942), který byl kdysi recenzentem právě publikovaných *Dějin filosofie* označen za potenciálního myšlenkového vůdce českých konzervativců (ovšem kdyby to byli bývali schopni pochopit). Rádl říká (ve *Válce Čechů s Němci*, 1928), že „spravedlnost jest ve smluvním státu primárnější než stát a zákon“; podle něho zákony tu jsou jen proto, aby zabezpečovaly pořádek, aby se lidé mohli věnovat jiným, důležitějším záležitostem, než které jsou oněmi zákony vymezeny. „Tak jest i stát jen jedním a nikoli hlavním projevem činnosti lidské a netýká se, nemá se týkati mnoha našich zájmů důležitějších.“ „Fyzická moc státu není posledním argumentem, protože nad ní ještě stojí mravní zákon.“ „Mravní vědomí jednotlivcov stojí výš než jakýkoli státní

zákon, jakkoli ustanovený.“ Rádl přísně rozlišuje tzv. většinovou demokracii od tzv. smluvního státu. „Lidská práva jsou základní myšlenkou ústav založených na smluvním pojetí státu; jejich podstatou je přesvědčení, že každý člověk má jistou oblast zájmů, v nichž jest suverénním pánem a do nichž se společnost nesmí míchat bez jeho zásadního svolení.“ Bez respektu k těmto základním právům – a ten neexistuje tam, kde vposledu o všem rozhoduje většina – není vůbec žádného kritéria, jak rozeznati „vůli a z vůli většiny“, neboť většina jako by nikomu nebyla odpovědna. Rádl se táže: „Jakou záruku máme, že hlas většiny jest vždycky spravedlivý, když víme z historie, že každá pravda byla napřed v menšině a těžce si na většině vybojovala právo na uznání?“ Většinová demokracie vůbec není ustavena na ideji spravedlnosti, nýbrž jedině na ideji moci: „většina vítězí“ jest její poslední slovo, kdežto má býti posledním slovem: „pravda vítězí“.

Víme ovšem, že to nemůže být žádná ideologie, která se za pravdu vydává, ale pravda sama, která nakonec vítězí. A to, že vítězí vposledu, resp. „na věky“, jak zní původně tento citát, znamená, že to nemůže být svěřeno do žádných lidských rukou, tím méně do referátu nějakých společenských nebo státních institucí. Proto také ani zákony, ani žádná politická moc nemohou garantovat samu pravdu a samu spravedlnost, nýbrž pouze nezbytné podmínky pro to, aby se mezi lidmi našli ti, kdo se o vítězství pravdy a spravedlnosti chtějí aktivně přičinit, a aby takoví lidé měli možnost a nějakou šanci o tom, co s naprostou jistotou za pravdu a spravedlnost považují, přesvědčovat také druhé. Zabezpečení této možnosti a šance spočívá prakticky výhradně v položení mezi právům většiny, také většiny v podobě „veřejného mínění“, a to ve prospěch práv menšin a jednotlivců. Něco takového je zvláště naléhavé tam, kde úroveň demokratičnosti myšlení a jednání občanů je zatížena dlouhým obdobím nepřítomnosti demokratických pořádků, tak jak tomu je dnes u nás a u našich sousedů.

Změny, které dnes ve střední a východní Evropě prožíváme a které zblízka sledujeme zejména v naší části Evropy, signalizují stále zřetelněji, že onen politický zvrat, který u nás vyvrcholil v listopadu a v prosinci 1989, nebyl opravdovou revolucí, protože si jej společnost, občané, lid nevyntili (a tentokrát už ani ne v zahraničí), ale vlastně na nás spíš spadl jako střecha pochroumaná při zemětřesení. A nebyl revolucí také proto, že vlastně ideově ani programově nebylo téměř nic připraveno, jak se v následujících dvou letech přesvědčivě ukázalo (a skutečné revoluce byly vždycky ideově připravovány dlouho dopředu). Obávám se, že příští historici budou o tomto období mluvit spíše jako o restauraci; zdá se totiž, že zatím nic jiného se v našich společnostech neodehrává, přinejmenším zjevně a na povrchu. V takové situaci může mít uvedení takového autora, jako je Alexis de Tocqueville, vskutku obrovský kultivující vliv na občany, tak i na politiky, z nichž naprostá většina se do politiky dostala teprve v poslední době a počíná si často značně neprofesionálně. Sám se soukromě domnívám, že by četba de Tocquevillovy knížky o demokracii v Americe mohla mnoha přemýšlivým čtenářům otevřít oči i pro některé zapomínané myslitele české.